

X MONDIG TAALGEBRUIK

Koos Hemmephof

Dit artikel reageert op het 1971:1-nummer van Moer, waarin Herman G. de Boois o.a. een aantal suggesties geeft voor spreek-onderwijs. Ik heb het gevoel dat mijn uitgangspunten dezelfde zijn als die van De Boois. In dit artikel wil ik echter twee dingen:

1. het belang van de voordracht als doel en middel van ons spreekonderwijs relativeren;
2. aantonen dat De Boois de discussie als inhoud van ons spreek-onderwijs onrecht doet.

Overigens richt dit artikel zich niet tegen De Boois; - daarvoor vind ik zijn suggesties veel te goed. Het is een vervolg, meer niet.

In een artikel in Onderwijs en opvoeding¹ geeft Ten Brinke drie soorten moedertaalonderwijs, die parallel aan elkaar als drie grote luchtkokers dwars door al onze onderwijsvormen lopen:

- A. de natuurlijke situatie die zich voordoet in school, gezin en maatschappij (bijv. gesprek, leergesprek);
- B. de kunstmatige uitbouw van de natuurlijke taalontwikkeling (bijv. door het aanvullen van zinnen, herformuleren van zinnen of teksten);
- C. het kunstmatig aanbrengen van taaldisciplines (bijv. discussietechniek, techniek van de spreekbeurt, volgens sommigen ook informele logica).

De doelstelling van H. G. de Boois² verwijst duidelijk naar situatie A: (vrij 'vertaald'): Het spreek- en luisteronderwijs dient de leerlingen taalweerbaar te maken in alle natuurlijke situaties waarin ze zich tijdens en na de schooltijd kunnen bevinden.

Wil een leraar beoordelen wat voor soort oefening hij op dit gebied zal doen, en hoe vaak hij zo'n type oefening zal aanbieden aan zijn leerlingen, dan is dit zijn criterium: Wat is de relevantie en de frequentie van dit type spreken in de natuurlijke taalsituatie?

De natuurlijke taalsituatie zal weinig aanleiding geven tot monologen. Dat betekent, dat met name voorlezen en voordrachten in ons spreekonderwijs geen doel, hoogstens middel kunnen zijn. Ik vind De Boois' suggesties voor 'Voordrachten' erg goed, maar ben bang dat ze als de klassieke spreekbeurt teveel de hoofdmoot van ons huidige spreekonderwijs vormen, en te vaak doel op zich zijn. Onze spreekbeurt berust weliswaar op de beste tradities uit de school der retorica, zoals die sinds Demosthenes en Cicero door Brugman en vele anderen zijn in stand gehouden; maar ze is in onze maatschappij nauwelijks meer relevant - althans: behoorde dat te zijn. 'Toen het prestige van de mens afhing van het Forum Romanum was het opleiden tot redenaar een belangrijk deel van het onderwijs. Toen de redding (van de mens) afhankelijk leek van Gods woord, leerde de school lezen. De computers van het ogenblik

hebben de vraag naar mensen die (samen) problemen kunnen oplossen, doen toenemen.³

De voordracht is in wezen autoritair: Ze veronderstelt 'een spreker die in kennis, houding en taalgebruik één stapje boven zijn toehoorders staat'⁴. Ze is bovendien antidemocratisch: Ze bestendigt communicatie in één richting, en van bovenaf. In de praktijk van 15 jaar lesgeven is mij gebleken dat de voordracht de kloof vergroot tussen de vlotte sprekers en de geremden: de eerste worden steeds beter, de laatste steeds onzekerder. Zo draagt de voordracht - als monoloog - bij tot het in stand houden van 'een standenmaatschappij waarin woordgebruik, zinsconstructie en uitspraak een belangrijke functie vervullen'⁵.

Overall wint - en terecht - het gesprek veld als openhartige gedachtenwisseling en middel tot besluitvorming. Welnu, ons spreekonderwijs dient dan ook allen de middelen te verschaffen om aan dat gesprek deel te nemen.

Het is nu wel duidelijk dat ik de 'polylogen' belangrijker vind voor ons spreekonderwijs. In afwijking van De Boois zou ik ze als volgt willen indelen:

1. besloten gesprek
 - 1.1. tweegesprek
 - 1.2. gesprek tussen meer personen
2. openbaar gesprek.

Het onderscheid berust gewoon op de afwezigheid van publiek bij 1., de aanwezigheid ervan bij 2.⁶.

Doel van het spreekonderwijs op de middelbare school is m.i. het besloten gesprek:

- a. Het is het type waaraan we het vaakst deelnemen; de meest natuurlijke spreesituatie dus.
- b. Het levert de beste situaties op om je te oefenen in doelmatige communicatie, kritisch denken, leiderschap, goede onderlinge verhoudingen, enz.
- c. Een openbaar gesprek - dat dus plaatsvindt in aanwezigheid van publiek (panel, forum) - bedient zich meestal van de vormen en principes van het besloten gesprek.

Ad 1.1. Het tweegesprek heeft drie doeleinden: verzamelen van feiten, geven van inlichtingen, en het wijzigen van meningen, gevoelens en gedragingen. Een goede verstandhouding tussen de gesprekspartners is verreweg het belangrijkste punt; weinig kan er worden bereikt, tenzij de ondervrager en de onder-vraagde elkaar werkelijk respecteren en accepteren⁷.

Aangezien deze communicatieve houding de basis van elk spreken dient te zijn, moet in ons onderwijs oefening in het tweegesprek voorafgaan aan het gesprek tussen meer personen. Ook hierbij kan men het best - vooral in de lagere klassen - uitgaan van de natuurlijke situatie. Een dergelijke situatie doet zich bijv. voor, als de leerlingen van de brugklas voor het eerst op school komen. Laten zij zich in de Nederlandse les voorstellen aan elkaar, en elkaar (en de leraar) weer aan de hele klas. De leraar heeft dan bovendien een mooie gelegenheid

om te horen hoe zijn leerlingen spreken, specifieke moeilijkheden te constateren, zijn leerlingen te leren kennen; in één les krijgt hij een schat van informatie die hem in staat stelt zijn onderwijsstrategie te bepalen. En de leerlingen hebben ervaren dat spreken je in staat stelt in contact te komen met een ander.

Vaak ook zal men situaties die aanleiding geven tot een tweegesprek, moeten encenëren, bijv. een sollicitatiegesprek. Analyse van een gesprek - zoals ook gesuggereerd door De Boois - is zeer zinvol, vooral als men werkt met een beoordelingssysteem om de vragen te categoriseren⁸.

Ad 1.2. Gesprek tussen meer personen.

Ik vind De Boois z'n indeling niet verhelderend: debat, discussie, en vergadering zijn m.i. geen aparte vormen; we vinden er dezelfde communicatieve strategieën en heuristische procedures.

De plenaire discussie komt er bij De Boois slecht af: hij wekt de indruk er niet erg in te geloven. Toch is het, na het tweegesprek, waarschijnlijk de meest voorkomende gesprekssituatie. Ik zie meer mogelijkheden dan De Boois om er in de klas iets aan te doen. De natuurlijke spreesituatie van het lesgeven biedt talloze mogelijkheden tot een gesprek. De leraar moet zorgen dat zo'n gesprek zinvol verloopt.

Het meest gemotiveerd worden onze leerlingen natuurlijk door die discussies die uitmonden in besluitvorming: een gesprek over 'Luchtverontreiniging' kan makkelijk uitmonden in een oeverloos gepraat. Zinvoller is het te praten over: wat kunnen wij doen om de luchtverontreiniging tegen te gaan? Een dergelijk gesprek kan uitmonden in het besluit gezamenlijk naar de dealer te rijden om de uitlaat van de brommers te laten bijstellen. - Nog voor de hand liggender zijn onderwerpen uit de directe omgeving van de leerling: situaties op school, of in de nederlandse les; een discussie over de leerstof, afgesloten door een afspraak over de gang van zaken voor bijv. de volgende zes weken: Wat gaan we doen? Hoe gaan we het doen? Wat moet meetellen voor het rapportcijfer? enz. Op die manier leren we de leerlingen dat praten dient uit te monden in een beslissing of conclusie. Misschien dat ze zo straks in de maatschappij oeverloze discussies zullen helpen vermijden⁹.

De belangrijkste problemen voor de leraar zijn hierbij:

- a. Hoe krijg ik het gesprek op gang?
- b. Hoe houd ik het gesprek op gang?
- c. Hoe bereik ik optimale deelneming?

Deze punten vormen al veel minder een probleem, als men inderdaad de leerlingen vanuit een natuurlijke situatie laat spreken.

Verder is het goed een aantal technieken te kunnen toepassen. Bijv. ad a: Stel dat uw klas naar uw smaak onder de maat blijft bij het schrijven van opstellen. U maakt dit probleem inzet van een probleem-oplossende discussie. U formuleert het onderwerp van de discussie kort, ondubbelzinnig, objectief. Het beste kan dat door er een vraag van te maken: wat zouden we kunnen

doen om betere resultaten te krijgen bij het schrijven van opstellen?

U laat elke leerling afzonderlijk, of in groepjes van drie of vier, zoveel mogelijk oplossingen bedenken. U verzamelt die klassikaal. Zorg ervoor, dat er nog geen discussie losbrandt n.a.v. één toevallige suggestie. Het gaat er in dit stadium om, zoveel mogelijk leerlingen met zoveel mogelijk ideeën voor het gesprek te interesseren. Moedig aan dat de klas doorfantaseert op een suggestie, laat ze ideeën combineren, splitsen, dingen toevoegen, weglaten, enz. Noteer alle suggesties op het bord. Vervolgens - maar waarschijnlijk bent u dan al een les verder - gaat u met de groep de suggesties categoriseren. Dan peilt u wat het eerst aan de orde moet komen, wat daarna, enz. Dit kan snel en eenvoudig geschieden door de leerlingen de hand te laten opsteken. Na discussie over de beste oplossing kan de klas besluiten een bepaalde gedragslijn te volgen. Een andere mogelijkheid om het gesprek op gang te krijgen, is: het probleem presenteren als een meerkeuze-probleem. U formuleert zelf een vier- of vijftal mogelijke oplossingen; in kleine groepjes probeert men het eens te worden over de beste. De keuze van alle groepjes wordt dan weer in de klas besproken. Ons opstel-probleem zou men bijv. kunnen voorzien van de volgende oplossingen:

1. veel meer schrijven en elkaars werk beoordelen;
2. proberen na te gaan wanneer een opstel goed is, en dat gaan oefenen;
3. geen opstellen meer schrijven;
4. geen eindexamenonderwerpen meer nemen, maar schrijven over zaken die wij actueel vinden.

Een derde mogelijkheid om de deelnemers zoveel mogelijk van te voren bij de discussie te betrekken, is het formuleren van een aantal beweringen over het gekozen onderwerp. Voor de discussie begint krijgt men de gelegenheid aan te geven of men het eens is met de bewering, niet eens is, of geen mening heeft. Door handopsteken krijgt men snel inzicht in de meningen, en men kan de discussie beginnen over de meest controversiële bewering¹⁰.

Verslapt de aandacht, dan dient men als discussieleider steeds weer te peilen waar de deelnemers heen willen, het gesprek bij te sturen, of, bij gebrek aan belangstelling, af te breken.

In de hogere klassen moeten we m.i. expliciet aandacht besteden aan discussietechniek: Onze leerlingen moeten weten welke 'duistere' krachten een discussie beïnvloeden, wat ze voor bijdragen kunnen leveren aan een discussie, wat je kunt doen om een discussie optimaal te laten verlopen, en wat je vooral niet moet doen. Mij bevalt het 't best om dit te doen aan de hand van evaluatielijsten voor hun eigen discussies. Deze vormen weer aanleiding tot nieuwe gesprekken, maar nu over discussietechniek¹¹.

Misschien moeten we in de hogere klassen onze leerlingen zo ver krijgen dat ze het leiderschap in een discussie op zich kunnen nemen. Mijn ervaring is dat je niet twee dingen tegelijk kunt doen: de leerlingen leren discussiëren en hun leren de discussie te leiden. Als je beide dingen probeert, gaan ze veelal beide

de mist in. Daarom leid ik de discussies meestal zelf. Wel speel ik al vrij vroeg leiderschapsfuncties door naar de leerlingen: laten samenvatten, korte inleiding geven, bijsturen. Dan volgt, in de hogere klassen, de bewustwording van de facetten van leiderschap. Overigens geloof ik dat het leiderschap in een gesprek het best functioneert als het een gedeeld leiderschap is, d.w.z. als iedere deelnemer zich verantwoordelijk voelt voor het verloop van de discussie, en op gezette tijden automatisch typische leiderschapsfuncties op zich neemt. Mijn evaluatielijsten sturen dan ook daarop aan.

Ook ik heb de wijsheid omtrent spreekonderwijs niet in pacht, helaas. Wel geloof ik, dat we als leraar met spreken alleen dan iets voor onze leerlingen kunnen doen, als we bereid zijn te gaan waar hun woorden gaan.

Den Burg, Texel, 9 februari 1971

Noten

- 1 Zie J. S. ten Brinke, blz. 77.
- 2 Op blz. 5 van Moer 1971.
- 3 Een opmerking van prof J. Mc. V. Hunt, aangehaald in Maya Pines, blz. 160.
- 4 Het is niet toevallig dat dit citaat uit Weller/Stuiveling komt (blz. 77). Dit boek is inderdaad een moderne versie van de klassieke retorica's.
- 5 De formelering is van G. A. Kohnstamm, in zijn nawoord bij Maya Pines (blz. 176).
- 6 Ik ontleen het onderscheid aan Potter/Andersen, waaruit ook een aantal suggesties komen die ik in dit artikel doe ter verbetering van de deelneming aan het gesprek. Dit boek bevat een overvloed van praktische suggesties.
- 7 Ik ontleen deze beide zinnen aan Bingham/Moore/Gustad. Een bruikbaar boekje voor de techniek van het tweegesprek, ook voor ons onderwijs. Bingham c.s. baseren zich op de ideeën van C. Roger, die in een gesprek de communicatieve houding der deelnemers belangrijker vindt dan welke techniek ook.
- 8 Een poging tot klassifikatie geeft Neuteboom. Haar systeem zou voor onderwijs moeten worden aangepast en vereenvoudigd.
- 9 Ik dank dit inzicht mede aan Verkaart.
- 10 Zie bijv. evaluatielijst A. Deze lijst gebruikte ik om - na een slechte discussie in de vierde klas - een aantal principiële zaken aan de orde te stellen. Bewustwording van deze aspecten leidde tot een betere discussie-instelling van dezelfde groep in een volgende les.
- 11 Ik voeg vier evaluatielijsten toe als bijlage. Voor lijst A zie noot 10.
Lijst B: Deze lijst gebruik ik geregeld om de communicatieve houding der deelnemers te verbeteren.
Lijst C: Deze lijst ontleende ik aan Potter/Andersen. Hij dient om de deelnemers aan een gesprek geregeld kritisch hun eigen aandeel te laten beoordelen.

Lijst D: Deze lijst kwam tot stand in overleg met de klas, in antwoord op de vraag: wat voor soort bijdragen kunnen wij leveren in een gesprek. Ik bracht de suggesties van de leerlingen onder in de interactiecategorieën van Bales.

De lijst stelt hen in staat elkaar te beoordelen.

Literatuuropgave

- Robert F. Bales: Interaction Process Analysis (Cambr., Mass., 1950)
W. V. Bingham/B. V. Moore/J. W. Gustad: Gesprekstechnieken (Utrecht, Marka 58)
J. S. ten Brinke: Tocht langs de kronkelpaden van het Nederlands - van kleuterschool tot universiteit. (Onderwijs en Opvoeding 21, april 1970)
P. M. C. Neuteboom: Opleiding in gespreksvoering (Delft, 1966)
Maya Pines: Kinderen kunnen meer (Wageningen, 4e druk, 1969)
David Potter and Martin P. Andersen: Discussion: A Guide to Effective Practice (Belmond, Cal., 2nd. ed., 1970)
P. Verkaart: Het aanleren van een goede discussiehouding (in: Over discussietechniek. Instituut voor Neerlandistiek, afd. Taalbeheersing. Amsterdam, 1969. Gestencild)
M. Weller en G. Stuiveling: Moderne Welsprekendheid (Amsterdam/Brussel, 3e druk, 1968)
J. F. A. M. Welling: Kom er voor uit! Spreken in het brugjaar (Groningen, 1969)

Bijlage A (zie noot 10)

- 1 Hoe langer iemand aan het woord is, hoe beter het resultaat (waar/niet waar)
- 2 In een klassesdiscussie is het van belang geregeld de discussie samen te vatten (waar/niet waar)
- 3 Een klassesdiscussie is afgelopen als iedereen zijn mond houdt (waar/niet waar)
- 4 Een klassesdiscussie is afgelopen als het uur om is (waar/niet waar)
- 5 In een k. d. is spreken het belangrijkste (waar/niet waar)
- 6 De leider van een k. d. kan zelf aan de discussie deelnemen (waar/niet waar)
- 7 Een klassesdiscussie moet een duidelijk omschreven doel hebben (waar/niet waar)
- 8 Een k. d. is afgelopen als er een resultaat (conclusie, oplossing) bereikt is (waar/niet waar)
- 9 Een k. d. is geslaagd wanneer een beperkt aantal deelnemers zijn mond heeft opengedaan (waar/niet waar)
- 10 Een k. d. kun je op elk moment houden (waar/niet waar)
- 11 Het standpunt van de leider doet tijdens de k. d. niet ter zake (waar/niet waar)
- 12 De discussieleider beslist of iets ter zake is of niet (waar/niet waar)
- 13 Het belangrijkste van een k. d. is dat je leert een ander in de hoek te praten (waar/niet waar)
- 14 Luisteren is in een k. d. belangrijker dan spreken (waar/niet waar)
- 15 Een k. d. hoeft je niet voor te bereiden (waar/niet waar)

Bijlage B (zie noot 11)

Onderwerp

Zet een vinkje op het lijntje waar je mening het best wordt aangegeven.

1	2	3	4	5	6
1 We praatten langs elkaar heen				We hebben elkaar goed begrepen	

1	2	3	4	5	6
2 Ik kreeg geen gelegenheid om te praten				Ik had alle kans om aan het woord te komen	

1	2	3	4	5	6
3 De sfeer in de groep was onplezierig				De sfeer in de groep was erg plezierig	

1	2	3	4	5	6
4 De groep was zeer afwij- zend t.o. mijn ideeën				Mijn ideeën werden serieus genomen	

1	2	3	4	5	6
5 Over mijn eigen aandeel ben ik zeer ontevreden				Over mijn eigen aandeel ben ik zeer tevreden	

1	2	3	4	5	6
6 De discussie was zonde van de tijd, er is niets uitgekomen				De discussie heeft goede resultaten gehad.	

Bijlage C (zie noot 11)

Deelnemen aan een discussie.

Een zinvol deelnemen aan een discussie houdt meer in dan alleen maar iets zeggen. Voor een geslaagd verloop is het nodig, bepaalde dingen op een speciale manier op de geschikte momenten te doen. De volgende suggesties zijn bedoeld om de deelneming aan een discussie te verbeteren, en daardoor mis-
schien het resultaat.

1. Luister kritisch en aandachtig naar anderen.

Probeer de zaak te bekijken vanuit het standpunt van de ander. Vraag hem om aanvullende informatie of toelichting op zijn mening. Stel je vragen zo dat de ander niet kan volstaan met 'ja' of 'nee' als antwoord. Door je vragen zo persoonlijk mogelijk te stellen, dwing je de ander tot aandachtig luisteren. Je kunt daartoe formuleringen gebruiken als: 'Begrijp ik je goed als' of 'Wat bedoel je precies als je zegt'.

2. Overtuig je ervan, dat je al aan het begin weet wat het doel van de discussie is.

Vraag meteen naar de betekenis van kernbegrippen, naar uitgangspunten, en naar achtergrondinformatie. Als je niet weet wat je doel is, zul je er nooit komen!

3. Spreek vrijmoedig.

Discussie is het uitwisselen van ideeën. Tenslotte moet je bedenken, dat niemand jouw specifieke achtergrond van kennis en ervaring heeft. Geef de ander de gelegenheid jouw ideeën te delen.

4. Smeed het ijzer als het heet is.

Wacht niet met spreken tot je daartoe uitgenodigd wordt. Het goede moment voor jouw opmerking kan net voorbij zijn, of je kunt hem vergeten. Dit betekent natuurlijk niet dat een discussie mag ontaarden in een Poolse Landdag.

5. Laat anderen ook praten.

Spreek niet langer dan ong. twee minuten achter elkaar. Het doet er in feite niet toe wie de bal werpt, zolang hij maar gegooid wordt.

6. Laat je aandacht niet afdwalen.

Denk niet: het zal allemaal wel, of: ze zoeken het maar uit. Als je het niet meer kan volgen, vraag dan om duidelijker informatie of om een samenvatting. Anderen hebben misschien ook moeite het te volgen, en zullen je dankbaar zijn. Je kunt geen beslissingen nemen als ze berusten op verkeerd begrepen of niet gehoorde opmerkingen.

7. Laat geen eigendomsrechten gelden op bepaalde ideeën.

Als een idee gelanceerd is, dan wordt het eigendom van de groep. Denk niet dat je het per se moet verdedigen omdat het jouw idee was. De bedoeling van een discussie is, ideeën te onderzoeken, niet te claimen.

8. Probeer het op een vriendelijke manier met iemand oneens te zijn.

Als je het ergens niet mee eens bent, zeg het, en zeg ook waarom. Maar doe het op een plezierige manier.

9. Blijf terzake.

Maak relevante opmerkingen. Toon het verband aan van jouw opmerking met wat aan de orde is. Probeer geen persoonlijke stokpaardjes te berijden.

10. Probeer onbevooroordeeld te blijven.

Een discussie hoeft niet te ontaarden in een debat. Je hoeft jezelf niet in te graven in bepaalde stellingen. Zoek naar de feiten waarop een opinie kan zijn gebaseerd. De opvattingen van de anderen kunnen ook best gebaseerd zijn op feiten en logica.

11. Kom voorbereid naar een discussie toe.

Denk van te voren na over de verschillende aspecten van een gespreksthema. Zoek van te voren relevante feiten op. Maak een lijstje van vragen over het onderwerp. Zonder een goede individuele voorbereiding geen geslaagde discussie.

12. Maak van de discussie een plezierige belevenis voor iedereen.

Neem jezelf niet te ernstig. Een grapje kan de sfeer zuiveren. Een lach kan belangrijker zijn voor een discussie dan het beste argument.

13. Help anderen, aan de discussie deel te nemen.

Er zijn er altijd in een groep die drempelvrees hebben. Ook hun kennis en meningen zijn belangrijk. Vraag er hen naar. Of vraag de discussieleider, iedereen de gelegenheid te geven zijn mening uiteen te zetten.

14. Probeer geregeld vast te stellen, of, en in hoeverre, de discussie is gevorderd.

Vraag om samenvattingen, of geef ze zelf. Vestig waar nodig de aandacht op de doelstelling van de groep, en check het punt waar de discussie zich bevindt.

15. Vermijd de voortgang van de discussie te onderbreken.

Doe alleen maar dingen die de discussie bevorderen, niet die haar blokkeren. Ga niet uitvoerig met je buurman praten. Vermijd fysieke blijken van verveling.

16. Hou de communicatiekanalen open.

Wees er zeker van dat je luistert naar wat gezegd wordt. Richt je tot de hele groep. Spreek duidelijk. Spreek begrijpelijk. Ga na of je verstaan en begrepen wordt. Verschaf anderen die informatie, zodat ze zich zekerder voelen.

Beoordeling:

Geef jezelf voor elk van deze 16 punten een beoordeling van 5 tot 1: 5 betekent: ik voldoe uitstekend aan het onderstreepte; 1: ik voldoe slecht aan het onderstreepte. Een score van 45 of lager betekent, dat je deelneming aan een discussie beslist verbetering behoeft. Wanneer je op geregelde tijden jezelf beoordeelt, kun je zien of je, in je eigen ogen, vooruitgaat als deelnemer aan een discussie.

datum:								
score :								

Bijlage D (zie noot 11)

Datum:

Onderwerp:

Beoordelaar:

Namen van deelnemers:					
Soort bijdrage		Aantal bijdragen			
A	1 Steunt, prijst of verdedigt anderen				
	2 Heft spanning op, maakt een grapje, toont voldoening				
B	3 Geeft informatie				
	4 Verkondigt een mening				
	5 Geeft een definitie, verheldering, samenvatting, of legt verbanden				
C	6 Vraagt informatie				
	7 Vraagt om een mening				
	8 Vraagt een definitie, verheldering, verband of samenvatting				
	9 Maakt bezwaren (gesteund)				
D	10 Maakt bezwaren (ongesteund)				
	11 Laat spanningen werken, leidt de aandacht af, stagneert de discussie, valt anderen aan, intimideert				
E	12 Beoordeelt het verloop van de discussie				